

פרק שני: ארגמן (פורפורה)

+			תל קסילה
		מאה 3–4 לסה"נ	לור*
		מאה 4 לסה"נ	שכם*
כעשר קונכיות	בית שני		ירושלים*
חד קוצים וקהה קוצים	תקופה פרסית, הלניסטית ורומית		יבנה ים
הרוב חד קוצים	תקופה הלניסטית		תל מור
+	תקופה הלניסטית-רומית ?		תל אלפארמה (פלוסיון)

גוון הפורפורה

במקורות הקדומים מאופיין הפורפורה במספר רב של גווני 'אדום'. יש הסבורים שמקור השם של הפיניקים ביוונית – Phoenician הוא אדום.²⁸³ מכל מקום, במקורות ההלניסטים מופיע השם פורפורה גם במשמעות של צבעים שונים; מכחול (blue), סגול (violet-purple), אדום כהה (magenta), ועד אדום דהוי (dull red) שנחשב ליקר ביותר.²⁸⁴ בספרד היו מפיקים צבע ארגמן בגוון שחרחר הידוע בשם Ferrugo (כלומר הברזלי).²⁸⁵ תיאור הפורפורה במגוון צבעים הוא תופעה שקיימת לאורך כל הדורות, ולכן קיימת מבוכה רבה בכל הקשור להגדרה המדויקת של צבע הפורפורה הנזכר במקורות.²⁸⁶

דוגמה לבעיות זו ניתן לראות בחיבורו של פליניוס (מאה ראשונה לסה"נ) המהווה את המקור החשוב ביותר להפקת הארגמן מחלזונות בעולם העתיק. הוא מזכיר גוונים שונים של ארגמן שנדרשו בתקופה הרומית כמו סגול ואדמדם,²⁸⁷ אך גם גוונים אחרים כפי שנראה בהמשך. לאורך כל חיבורו הוא משתמש במונח "פורפורה" בהקשרים שונים, ובדיקה מעמיקה של תיאוריו מראה שלמעשה מדובר בגוונים אחדים. הוא מתאר את צמח הסגול (violet) למיניו, בהם המין בעל גוון הפורפורה, הנבדל מהאחרים באמצעות השם היווני ion (=סגול, יין), אשר מהם בגדי ה-ianthina מקבלים את שמם.²⁸⁸ סביר להניח שהוא מתכוון למין המפורסם ביותר – סגל ריחני (*Viola odorata*), בעל פרחים בצבע סגול-תכול

283 על הגישות הפרשניות השונות למקור השם כצבע אדום ראו ספייזר; אסתור; גנור, עמ' 174.

284 ג'נסין, עמ' 113–114. על האפשרות להפיק גם צבע ירוק (green), ראו ברוך א', עמ' 105; לג'ט, עמ' 66.

285 איזידורוס מסביליה עמ' 389.

286 פורבס, עמ' 120–121; לפסצ'י, עמ' 54–61.

287 פליניוס IX 137.

288 פליניוס XXI 27.

(תמונה מס' 17). למקור זה חשיבות רבה, שכן ל-*ianthina* יש ביוונית שם נרדף – *hyacinth*²⁸⁹, הוא צבע ה"תכלת" הנזכר בתורה כפי שמופיע בתרגום השבעים, בתרגום עקילס לתורה (*Iakinthos*), ולאסתר²⁹⁰ (יקינטינון)²⁹¹ - גוון המתאים לתיאור המופיע בספרות חז"ל.²⁹² מרקוס מאניליוס שחי בתקופתו של פליניוס מציין במפורש את "ארגמן-התכלת" (*purpureos hyacinthos*).²⁹³ כפי שצינו לעיל ייתכן שגם מדרשי חז"ל המזכירים את "טלית שכולה תכלת" שלבשה קורח²⁹⁴ שבכך ביטא את רצונו לכתר המנהיגות, הם למעשה בעלי משמעות כפולה; של תכלת כציצית בגוון כחול-טורקיז²⁹⁵ ותכלת-פורפורה בגוון אדום-סגול כפי שנהגו ללבוש הקיסרים בימיהם.

במקום אחר פליניוס ערך הבחנה בין שלוש קבוצות צבעים: א. אדום (red) - כמו של גוון תולעת השני, פרח ורד כהה או הארגמן הצורי. ב. סגול (violet) - צבע אבן האחלמה (*amethyst*, ראו תמונה מס' 18), מסגול לארגמן (פורפורה) הנקרא 'תכלת' - "*ianthinum*". ג. צבע ארגמן ה-*murex* הכולל גוונים שונים.²⁹⁶ בפרק על האבנים הטובות הוא כולל בסדרת האבנים הארגמניות את האחלמה, ואלה מהסוג הפחות: "הברק שלהן מתקרב לגוון של היין, אך הוא אינו מגיע אליו, ומשתנה לסגול". הוא מוסיף שרק לאחלמה ההודי יש הגוון המושלם של ארגמן פיניקי (=צורי) ולכן הוא מבוקש ביותר.²⁹⁷ תיאור גוון הארגמן כצבע היין בודאי מכוון ליין אדום או סגול, ובתקופה הרומית-ביזנטית אף היה ידוע זן

289 ראו דיון נרחב אצל הרצוג, עמ' 81–86.

290 תרגום עקילס לאסתר א, ו, על פי אסתר רבתי, שם בגרסת הערוך, ערך איירינג.

291 בשם זה נקרא גם צמח היקינטון - *Hyacinthus* הנקרא גם בשם *Porphyranthes*, ראו דיוסקורידס IV 63. וכן ראו מוסף הערוך, ערך יקנטיין.

292 הפרשנים היהודים שכתבו ביוונית כתבו שה"תכלת" - *ianthina* מסמל בצבעו את השמים (האור), ראו פילון, כתבים, א, על חיי משה, ב, עמ' 290; יוסף בן מתתיהו, קדמוניות, III 183–184; יוסף בן מתתיהו, מלחמות ה, ה, ד. זה תואם לחלוטין את התיאור במדרשי חז"ל, "שהתכלת דומה לרקיע" (במדבר רבה, יז, ה ומקבילות); "מפני שתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לאבן ספיר, ואבן ספיר דומה לכסא הכבוד (בבלי, חולין פט ע"א, והשוו: סוטה יז ע"א; מנחות מג ע"ב). אבן ה'ספיר' מזוהה עם ה'קורונדום' (*blue corundum*) וגם עם הלזוריט (לפיס-לאזולי), ראו שלם, אסופה, עמ' 494–502, ובשני המקרים מדובר בגווני הכחול. קרוב לודאי שמקורות חז"ל מתכוונים ללפיס (תמונה מס' 19), שכן היא מכונה בספרות הלקאסית בשם "*sappiri*", ראו פליניוס XXXVII 120. אבן הספיר נקראה גם בשם *Hyacinthus*, ובכל מקרה היא שונה מהצבע הסגול (לעתים ארגמני) של האחלמה (אמטיסט), ראו פליניוס XXXVII 125.

293 מרקוס מאניליוס V 257.

294 ירושלמי, סנהדרין י א, כז ע"ד; מדרשי משלי (מהדורת בובר), פרשה יא.

295 כפי שעולה בפולמוס: "טלית שכולה תכלת מהו שתהא פטורה מן הציצית?" (במדבר רבה ותנחומא לפרשת קורח).

296 פליניוס XXI 45.

297 פליניוס XXXVII 121–122.